

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

KUR'AN VE

HÜSN-İ HAT

SİMPOZYUM BİLDİRİ METİNLERİ

01-03 KASIM 2015

A M A S Y A

DİB
YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 1330

İLMİ ESERLER: 209

Yayın Yönetmeni

Dr. Yüksel SALMAN

Yayın Koordinatörü

Yunus AKKAYA

Tashih

Sedat MEMİŞ

Grafik & Tasarım

Ali ÇINKI

Baskı

Kalkan Matbaacılık

(0312) 341 92 34

2. Baskı, Ankara 2017

ISBN 978-975-19-6757-2

2017-06-Y-0003-1330

Sertifika No: 12931

Eser İnceleme Komisyon Kararı

16.03.2017/10

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel: (0312) 295 72 93-94

Faks: (0312) 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış

Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü

Tel: (0312) 295 71 53-295 71 56

Faks: (0312) 285 18 54

e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

MUSHAFLARDA İMLÂ PROBLEMİ

Tayyar ALTIKULAÇ

Dr., Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Yönetim Kurulu Üyesi

Mushaflarda imlâ konusunu "problem" kelimesiyle birlikte konuşmama başlık yapmış olmam yadırganmış olabilir. Ama yabancı bir ülkeden Türkiye'deki bir yayınevine 100 bin Mushaf sipariş edilmiş ve bu Mushaflar basıldıktan sonra sipariş veren ülkeye gönderildiğinde "Kur'an-ı Kerim tahrif edilmiş, bu Mushaflar baştan sona yanlışlarla dolu" diye iade edilmişse, aynı Mushaflar Bursa Gümrüğü'nde çürümeye terk edilmişse, ya da herhangi bir İslam ülkesinde basılıp Türkiye'ye sokulmak istenen Mushaflar Diyanet İşleri Başkanlığınca incelendikten sonra bunlardan bazıları için "Türkiye'ye giremez" diye rapor veriliyorsa –ki, bunların hepsi yaşanmış ve hâlen yaşanmakta olan olaylardır!– ortada gerçekten ciddi bir problem olduğunu başta kabul etmemiz gerekiyor.

Problemın detaylarına ve Mushaflarda imlâ konusuna geçmeden önce Arapça yazının menşei hakkında kısaca bilgi vermekte fayda görüyorum. En son araştırmalara göre Arapça yazının menşeinin Nabat yazısı olduğunu biliyoruz.² Bu yazıdan esinlenerek geliştirilen Arapça yazıyı Mekke'ye ilk defa Bısr b. Abdilmelik adındaki Hristiyan bir şahıs getirmiştir. Bısr Mekke'ye geldiğinde Harb b. Ümeyye'nin kızı Sahbâ ile evlenmiş, onun yazı yazdığını gören Süfyan b. Harb b. Ümeyye ile Ebû Kays b. Abdimenâf

¹ 100.000 adet Mushafın Türkiye'ye iade edilmesi olayı 1980'li yıllarda yaşanmıştır. Tahrif var diye Mushafları iade eden ülke Küveyt'tir. Mağdur olan yayınevi ise İstanbul'da o tarihlerde Cağaloğlu'nda faaliyet gösteren İslâmî Kitabevi'dir. Kitabevi sahibi: Mehmet Özdemir.

² bk. Çetin, Nihad M., "Arap (Yazı)", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1991, III, 276-282.

bunu kendilerine öğretmesini istemiş, o da bu isteği yerine getirmiştir.³ İbn Ebî Dâvûd'un (ö. 316/929) naklettiği rivayette ise Bişr yazıyı Süfyân b. Harb'e öğretmiş, aynı rivayette yer alan bilgiye göre Ömer b. Hattâb: "Mekke'de bulunan Kureyşliler yazıyı Süfyân b. Harb'in babası Harb b. Ümeyye'den öğrendi" demiştir. İbn Ebî Dâvûd, Harb'in torunu olan Muâviye b. Ebî Süfyân'ın da yazıyı amcası Süfyân b. Harb'den öğrendiğine dair bir ayrıntıya yer vermiştir.⁴ İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) kaydettiği bilgiye göre de Bişr yazıyı kayınpederi Harb b. Ümeyye ile kayınbiraderi Süfyân b. Harb'e öğretmiş, Ömer b. el-Hattâb da Harb'den öğrenmiştir. Muâviye b. Ebî Süfyân'ın yazıyı amcası Süfyân b. Harb'den öğrendiğine dair bilgi İbn Kesîr'in de notları arasındadır.⁵

Hz. Peygamber kendisine vahyedilen ayetleri, henüz ortaya çıkış döneminin başlangıç yıllarında olan bu yazı ile yazdırıyordu. Yani vahiy kâtipleri tarafından kullanılan imlâ –ister nübüvvetin başlangıç döneminde, isterse son yıllarında olsun– bu gün gerek Türkiye'de gerekse diğer İslam ülkelerinde baskısı yapılan Mushaflarda kullanılan imlânın tıpatıp aynısı değildi, onun basit şekliydi. İbn Haldûn'a göre dönemin yazısındaki bu yetersizliği sahâbîlerin yazdığı Mushaflarda görmek mümkündür. Onların bu konudaki yetersizliğinin kendileri için bir kusur sayılmaması gerekir. Hz. Peygamber de okuma yazma bilmiyordu. Bu kendisi için bir eksiklik mi sayılacaktır?⁶ O günkü Arap toplumunda az çok kullanılan ve henüz gelişimini tamamlamamış olan imlâ da İbn Haldûn'un sözünü ettiği bu imlâdan başkası değildi.

Medine dönemine gelindiğinde okuma yazma işi biraz daha gelişti ve kurumsallaştı. Abdullah b. Said b. Âs, Medine'de yazı yazmayı öğretmekle görevlendirilen isimlerden biriydi.⁷ Abdullah b. Ümmi Mektûm'un Medine'ye hicret ettiğinde Dâru'l-kurrâ'ya yerleştirildiğine dair verilen

³ Belâzûrî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yahya, *Fütûhü'l-Büldân* (nşr. Rıdvân Muhammed Rıdvân), Beyrut 1398/1978, s. 457.

⁴ İbn Ebî Dâvûd, Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (nşr. Arthur Jeffery), Kahire 1355/1936, s. 4-5.

⁵ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *Fedâilü'l-Kur'an*, Beyrut 1385/1966, s. 26. Muhammed Hamidullah'ın aynı kaynakları kullandığı halde Mekke'ye yazıyı ilk getirenin Harb olduğunu söylemesi ve Bişr'den hiç söz etmemesi, bir sehiv eseri olmalıdır. (bk. Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 51)

⁶ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, (nşr. Derviş el-Cüveydî), Beyrut 1416/1996, s. 388-389.

⁷ İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezîrî, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Kahire 1393/1973, III, 262.

bilgi de, artık bu dönemde Kur'an okuma, okutma ve muhtemelen yazma konusunda uzman şahsiyetlerin yetişmiş olduğunu göstermektedir.⁸ Hz. Ali'nin arkadaşlarından Hâlid b. Ebi'l-Heyyâc adındaki şahıs, hattının güzelliği sebebiyle Mushaf yazmakla ve ayrıca şiir, haber gibi şeyleri kayda geçirmekle görevlendirilmiştir.⁹ Hz. Peygamber'in eşlerinden Ümmü Seleme ve Âişe, kendileri için birer Mushaf yazdırdıklarına göre,¹⁰ Mushaf yazmayı iş edinen başka sahâbilerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Mushaflarda imlâ problemini anlayabilmemiz için sözü Resm-i Osmânî'ye getirmemiz gerekiyor. Bilindiği gibi, ümmetin Mushaf konusunda birliğini sağlamak üzere Hz. Osman, başlarında Zeyd b. Sâbit'in bulunduğu dört kişilik bir heyete Mushaflar yazdırmıştır. Bu Mushafların sayıları hakkında farklı rivayetler bulunmakla birlikte şahsî kanaatime göre bu sayı altıdır ve bunlar Mekke, Kûfe, Basra ve Şam'a gönderilmiş, biri de Medine'de alıkonulmuştur. Bir nüsha da Halife'nin kendisi için yazılmış olup şehadeti sırasında okuduğu Mushaf bu olmalıdır. Günümüze herhangi birinin ulaştığı konusunda bilgimiz bulunmayan bu Mushafların imlâ özelliklerine dair rivayetler vardır. "Fılan kelime Kûfe'ye gönderilen Mushaf'ta şöyle yazılmış, Basra Mushafı'nda böyle yazılmış..." türünden bilgilere sahibiz. İşte Hz. Osman'ın bu Mushaflarında kullanılan imlâyâ "Resmî Osmânî" diyoruz.

Mushaf yazımında bu imlâ esas alınırken yazının gelişmesine paralel olarak hattatlar, yavaş yavaş bu imlâdan uzaklaşma eğilimi göstermiş, bunun üzerine "Resm-i Osmânî'den uzaklaşmak, ona aykırı Mushaf yazmak caiz mi değil mi?" tartışmaları gündeme gelmiştir. Bazı âlimler ve mezhep imamı buna karşı çıkmış, meselâ Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Resm-i Osmânî'ye aykırı Mushaf yazmayı câiz görmemiştir. İmam Mâlik yalnız imlâ konusuna değil, Mushafların harekelenmesi işine de olumsuz yaklaşmış, ancak Kur'an öğretiminde kolaylık olsun diye çocuklar için yazılacak Mushaflarda Resm-i Osmânî'ye muhalefet edilebileceğini belirtmiştir.¹¹

⁸ bk. İbn Abdilber, Ömer b. Yûsuf en-Nemerî, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb* (İbn Hacer'in *el-İsâbe'si* içinde), Kahire 1328, II, 259-260.

⁹ bk. İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Kahire ts. (Matbaatü'l-İstikâme), s. 15-16, 67.

¹⁰ bk. İbn Ebi Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 85-88. (Bu Mushaflar Resûl-i Ekrem'in vefatından sonraki döneme ait Mushaflar olmalıdır.)

¹¹ Dâni, Ebû Amr Osman b. Saîd, *el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif*, (nşr. İzzet Hasan), Dımaşk 1379/1960, s. 11.

Ahmed b. Hanbel ise (ö. 241/855) Resm-i Osmânî'ye muhalefetin "haram" olduğunu söylemiştir.¹² Daha sonraki asırlarda Beyhaki (ö. 458/1066) ve Zemahşeri (ö. 538/1144) gibi âlimler de aynı görüşü paylaşan, söz konusu muhalefeti doğru görmeyen âlimlerden bazılarıdır.¹³ Ezher ulemasının da aynı doğrultuda fetvası vardır.¹⁴

Gelişen yazı ile Mushaf yazmak caizdir, esas olan doğru okumaktır, Resm-i Osmânî'ye uyumasak da olur, anlamında görüş beyan eden âlimler de vardır. Bakillâni (ö. 403/1013), İbn Abdi's-Selam (ö. 660/1262) ve İbn Haldûn (ö. 808/1406) bu görüşte olan âlimler arasında yer alır.¹⁵

İslam âlimlerinin ve daha genel anlamda İslam ümmetinin birçok konuda ihtilaf halinde olduğunu biliyoruz. Ama küçülen dünyamızda ve iletişimin baş döndürecek kadar hızlı yaşandığı çağımızda, kezâ ihtilafların uluslararası boyutta rahatsızlık ve gereksiz tartışmalara yol açtığı şartlarda artık İslam ülkeleri yetkili kuruluşlarının hiç olmazsa kutsal kitaplarının imlâsında birleşmelerinin önemini kabul etmemiz ve üzerinde durmamız gerekmez mi? Denilebilir ki: "Birleşmeli, ama nerede, hangisinde, hangi imlâda?" Evet, problemin püf noktası tam da burasıdır. "Resm-i Osmânî'den başka birleşilebilecek başka somut bir örnek mi var? Onun dışında her örnek, onu ortaya koyan hattatın kişisel tercihindendir ve hiçbirinin de temeli, kuralı, ilkesi, tercihe esas olacak bir özelliği yoktur. Birleşme olarsa ancak Resm-i Osmânî'de mümkün olabilir", demek mümkündür. O nedenle tamam, ben de buna razıyım diyorum ve bunu söylerken Resm-i Osmânî'ye muhalefetin caiz olduğu ya da olmadığı tartışmasına girmeye gerek görmüyorum. İslam ümmetinin kutsal kitaplarının imlâsında birliği sağlamanın zarureti ortada iken ayrıntılarla ve gereksiz tartışmalarla zaman harcamanın doğru olmadığına inanıyorum. Bunun da ancak Resm-i Osmânî olarak itibar edilen imlâda birleşmekle mümkün olacağını ben de

¹² Dâni, *el-Muknî fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi'l-Emsâr*, (nşr. Muhammed Ahmed Dehmân), Dimaşk 1359/1940, s. 9-10.

¹³ Beyhaki, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin Şu'abü'l-İmân (nşr. Ebû Hâcer Muhammed Saîd Besyûni Zağlûl), Beyrut 1410/1990, II, 548; Zemahşeri, Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidit-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvî fî Vücûhi't-Te'vîl*, Beyrut 1366/1947, III, 265.

¹⁴ Mecelletü'l-Ezher, Kahire 1355/1936, VII/1, s. 730.

¹⁵ Bâkîllâni, Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib, *el-İntisârî'l-Kur'an*, (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1407/1986 (Beyazıt Devlet Kütüphanesi [Kara Mustafa Paşa], nr. 6'da kayıtlı yazma nüshadan tıpkıbasım), s. 375; Zerküşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî 'Ulûmî'l-Kur'an*, (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Kahire 1376/1957, I, 379; İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbni Haldûn*, s. 388-389.

görüyorum. Bu imlânın sahabe imlâsı olması ve farklı bir hatıra değerine sahip bulunması dolayısıyla birleşme senaryosunda işimizi kolaylaştıracakını düşünüyorum.

Ama burada başka bir soru daha akla gelecektir: Resm-i Osmânî'yi yüzde yüz tespit edebiliyor muyuz? Eminim ki, bu da önemli bir sorudur. Bu gün yazdığı Mushafı Resm-i Osmânî'yi bizim önümüze koyan zât Haddâd lakabıyla tanınan Muhammed b. Ali b. Halef el-Hüseyî (ö. 1357/1939) adlı Mısır şeyhül kurrâsıdır.¹⁶ *et-Tenzilü'r-Rabbânî bir-Resmî'l-'Usmânî* adıyla ilk defa 1337'de (1918-19) Kahire'de basıldığı anlaşılan ve daha sonra baskıları tekrarlanan bu Mushafın 1342 (1923) baskısı küçük boy bir nüshasını, Bekir Topaloğlu'nun özel kütüphanesinde görmek mümkündür. Peki, Haddâd Resm-i Osmânî'yi neye göre tespit etmiştir? Hz. Osman'ın Mushaflarından herhangi birini görmüş müdür? Hayır. Niçin? Çünkü İslam ümmeti, İslam'ın en büyük serveti olan bu Mushafları veya onlardan hiç olmazsa birini -sayılarını ister beş, ister altı, ister yedi kabul edin, isterseniz sekiz rivayetine itibar edin- bu mukaddes emanetleri bu günlere taşıma becerisini gösterememiş, bu beceriksizliğin ve hatta sorumsuzluğun ayıbını kıyamete kadar taşımak zorunda kalmıştır. O yüzden de Haddâd bu çalışmasını yaparken iki kaynağın verdiği bilgilere ve rivayetlere dayandırmak zorunda kalmıştır. Bunlardan biri Ebû Amred-Dânî'nin (444/1053) *el-Muknî' fî Ma'rîfeti Mersûmîme Sâhifî'l-Emsârî*'sı, diğeri onun talebesi Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh'ın (496/1103) *Muhtasarü't-Tebyîn li-Hicâ't-Tenzîl* adlı kitabıdır. Aslında Resm-i Osmânî konusunda bu iki kaynaktan önceki dönemlere ait herhalde onlarca eser yazılmıştır. Ancak ne yazık ki bunların hiç biri günümüze ulaşmamıştır.

Önemli bir soru daha: Peki, bu müellifler Hz. Osman'ın Mushaflarından herhangi birini görmüş müdür? Haddâd'ın Mushafının sonunda yer alan açıklamada bunun cevabı vardır. Şöyle demektedir: "Bu Mushaf'ın imlâsı, resm-i Mushaf âlimlerinin Hz. Osman'ın Basra, Küfe, Şam ve Mekke'ye gönderdiği Mushaflarla Medineliler için tahsis ettiği ve ayrıca kendisi için ayırdığı Mushaf'tan yaptıkları rivayetlerden ve sözü edilen bu Mushaflardan istinsah edilmiş diğer nüshalardan yaptıkları nakillerden alınmıştır." Bu ifadelerden sonra Haddâd, cümlelerine şu ayrıntıyı eklemek durumunda kalmıştır: "Ancak bu Mushaflar arasında farklılık

¹⁶ Biyografisi için bk. Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemû'l-Müellifîn*, Dımaşk 1380/1960, XI, 8.

gösteren az sayıdaki örneklerde daha çok kullanılan yazım tercih edilmiş; bu yapılırken Mushaf'ın imlâsının, kırâati göz önünde bulundurululan kırâat imamının okuyuşuna uygunluğu dikkate alınmış, ayrıca ihtilaflı yerlerde resm-i hat âlimlerinin ortaya koyduğu kaideler de nazarda tutulmuştur ki, bu konuda Ebû Amred-Dânî ile Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh'ın rivayetlerine dayanılmıştır.¹⁷

Suûdilerin Mushaflarının sonunda Haddâd'ın açıklamasının önemli bir kısmına aynen yer verilirken bu açıklamanın içindeki "Ancak bu Mushaflar arasında ihtilaf bulunan az sayıdaki örneklerde daha çok kullanılan yazım tercih edilmiş, bu yapılırken Mushaf'ın imlâsının, kırâati göz önünde bulundurululan kırâat imamının okuyuşuna uygunluğu dikkate alınmış, ayrıca ihtilaflı yerlerde resm-i hat âlimlerinin ortaya koyduğu kaideler de nazarda tutulmuştur" ifadesi çıkarılmış, bunun yerine "Bu yapılırken iki şeyhin naklettiklerine uyulmuştur" demekle yetinilmiştir. Yani Suûdiler Haddâd'ın, "Resm-i Osmânî'nin tam olarak tespitinin mümkün olmadığını" belirten ifadesine yer vermeyi her nedense uygun görmemişlerdir.

Peki, Haddâd'ın kitaplarından yararlandığı bu iki zâtın (Dânî ve Ebû Dâvûd'un) dayanakları nedir? Onlar Hz. Osman'ın Mushaflarını veya bu Mushaflardan herhangi birini görmüş müdür? Hayır. Dâni bunu açıklarken "Hz. Osman'ın Mekke, Medine, Basra, Kûfe ve Şam Mushaflarından hocalarının naklettiği rivayetlere dayandığını" söylemekte, ayrıca bu Mushaflardan istinsah edilmiş diğer bazı Mushaflardan yararlandığını belirtmektedir. Dâni, ayrıca Hz. Osman'ın imam nüshasından gelen bazı rivayetlerden de faydalandığına dikkat çekmektedir. Yani Hz. Osman'ın Mushaflarından herhangi birini görmemiştir.

Diğer müellif Ebû Dâvud ne yapmıştır? En başta hocası Dâni'nin kitabından istifade etmesi yanında özellikle Gâzi b. Kays'ın (ö.199/814-15) konu ile ilgili kitabındaki rivayetlerden faydalanmıştır. Ayrıca diğer bazı âlimlerden ve Hz. Osman'ın imam nüshasını gören Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dan (ö. 224/839) rivayetlerde bulunmuştur. Yani o da bize Resm-i Osmânî'yi anlatırken Hz. Osman'ın Mushaflarından herhangi birini görmeden bu işi yapmıştır.

¹⁷ Dâni'nin biyografisi için bk. Çetin, Abdurrahman, "Dâni", TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1993, VIII, 459-460; Ebû Dâvûd'un biyografisi için bk. a. mlf., "Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh", DİA, İstanbul 1994, X, 119.

Sadece gelecek olursak; Resm-i Osmânî'nin tam olarak tespiti mümkün görünmemektedir. Kaynakların verdiği bilgiler ve naklettikleri rivayetler sayesinde bir hayli kelimenin Hz. Osman'ın Mushaflarında nasıl yazıldığını biliyorsak da, Kur'an'daki bütün kelimeler için bunu söylemek imkânımız yoktur. Nitekim Ebû Dâvûd'un zikrettiği bazı örneklerde bu durum açıkça görülmektedir. İşte bunlardan birkaçı:

إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ (en-Nahl 16/95): Burada إِنَّمَا'daki mim'in bitişik mi, yoksa ayrı mı yazılacağı hususunda Ebû Dâvûd farklı rivayetlerin mevcudiyetinden söz ettikten sonra tercihte bulunmuş ve bitişik yazılmasının daha doğru olacağını söylemiştir.¹⁸

وَلَوْلَا نِعْمَةُ رَبِّي (es-Sâffât 37/57): Burada نِعْمَةُ kelimesindeki hâ'nın (yuvarlak tâ) uzun tâ mı, yoksa yuvarlak tâ mı olacağı hususunda ikilemde olan müellif her iki yazımın da güzel olduğunu söylemek durumunda olmuştur.¹⁹

فَنَاطِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ (en-Neml 27/35): Bu ayette فَنَاطِرَةٌ kelimesinin elif'le mi, yoksa elif'siz mi yazılacağı hususunda da belirsizlik söz konusu olup müellif kelimenin bazı Mushaflarda elif'le, bazılarında ise elif'siz yazıldığını görmüş, bu konuda kâtibin muhayyer olduğunu belirtmiştir.²⁰

Dânî'nin kitabında da bu tür örnekler çoktur. Bu örnekler de göstermektedir ki, Resm-i Osmânî'nin tam olarak tespiti mümkün değildir, çünkü Hz. Osman'ın yazdığını Mushaflardan hiçbirini günümüze ulaşmadığı gibi, onlardan herhangi birini görerek imlâ özelliklerine dair her şeyi bize nakleden herhangi bir kaynağa sahip değiliz. Resm-i Osmânî hakkındaki bilgileri bize ulaştıran Dâni ile onun talebesi Ebû Dâvûd'un hicrî V. (XI) asır âlimlerinden, yani asr-ı saâdete oldukça uzak bir nesilden olduklarını hatırlamamızda da fayda vardır.

Bu imlâyı söz konusu iki kaynağı kullanarak ortaya koyan Haddâd da bu çalışmasını yaparken yer yer tercihlerde bulunmuştur. Bugün Suûdîlerin, Mısırlıların ve diğer bazı İslam ülkeleri yetkililerinin "Resm-i Osmânî" diye üzerinde hassasiyet gösterdikleri imlâ budur ve onlara göre "bu imlâyı aykırı olarak Mushaf yazmak ve basmak caiz olmadığı gibi basılmış olanlar ülkelere sokulmamalıdır". Türkiye'de yaygın olan imlâ ile basılan Mushaflar da bu ülkelerin sınırlarından içeri sokulmaması

¹⁸ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Necâh, *Muhtasarü't-Tebyîn li Hicâi't-Tenzîl*, (nşr. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şirşâl), Medine 1423/2002, I, 290.

¹⁹ Ebû Dâvûd, *Muhtasarü't-Tebyîn*, I, 285.

²⁰ Ebû Dâvûd, *Muhtasarü't-Tebyîn*, I, 285.

gereken ve sokulmayan Mushaflardır. Bu açıklamalardan sonra konuşmamın başlığında "problem" kelimesini niçin kullandığımı, umarım daha iyi anlaşılmış olmalıdır.

Diyanet İşleri Başkanlığında önceki adı "Mushafları İnceleme Kurulu" iken bu gün "Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu" olan kurulun üzerinde durduğu imlâya gelince; bu imlânın tutarlı ve ilkeli bir imlâ olduğunu söylemek maalesef mümkün değildir. Zira bu imlâda bazı kelimelerin yazımında Resm-i Osmânî olarak itibar edilen imlâ korunurken bazılarında hiç dikkate alınmamıştır. Med'le okunan kelimelere -hepsinde olmasa da, çoğunda- bol bol elifler ilâve edilmiştir. Adı geçen kurulda uzun yıllar üyelik yapan Turhan Baycan, günümüzde Türkiye'de basılan Mushaflarla Resm-i Osmânî'ye uygunluk anlayışıyla basılan Mushaflar arasında 4704 kelime farklılık olduğunu tespit etmiştir. Buna dair hazırladığı liste elimizdedir.

Söz konusu imlâda Resm-i Osmânî'nin korunduğuna dair örnekler vermek gerekirse; meselâ ابن ام ifadeyi Kur'an'da iki yerde geçmektedir. Birinde قال ابن ام (el-A'râf 7/150) diye yazılırken diğerinde قال يئزم şeklinde (Tâhâ 20/94), yani birinde ابن ve ام kelimeleri bitiştirilmeden, diğerinde bitiştirilerek ve elif'siz olarak yazılmıştır. Bir başka örnek: Resm-i Osmânî'de أيا kelimesi genel olarak elif'le yazıldığı halde üç yerde (en-Nûr 24/31; ez-Zuhruf 43/49; er-Rahmân 55/31) أيا şeklinde elif'siz yazılmıştır. "Mushafları İnceleme Kurulu" bu örnekleri aynen korumaktadır.

Resm-i Osmânî'ye uyulmadığını gösteren birkaç örnek: Resm-i Osmânî'deki ساروكم (el-A'râf 7/145; el-Enbiyâ 21/37; bk. Dâni, el-Muknî, s. 53) yerine bu Mushaflarda ساريكم yazılmış, vav terk edilmiştir. Kezâ Resm-i Osmânî'de elif'siz yazılmış olan ملك kelimesi (el-Fâtiha 1/4; Âl-i İmrân 3/26) ملك şeklinde elif'le yazılmıştır. فتعلی kelimeleri geçtiği her yerde elif'siz yazıldığı halde (Âl-i İmrân 3/153) فتعالی şeklinde yine elif'le imlâ edilmiştir. Bu tür örneklerde genel olarak "okuyuşu kolaylaştırmak" gerekçesinden söz edilirken meselâ تلو لا'de bu kurala riayet edilmemiş, Resm-i Osmânî'ye uygun olarak vav'dan sonra onu uzatmak üzere -okuyuşta uzatıldığı halde- ikinci bir vav yazılmamıştır.

Son 30 yıl içinde Diyanet İşleri Başkanlığının iki ayrı imlâ ile onayladığı Mushaflar da var. Hasbelkader bu kurumun başında bulunduğum yıllarda "Araplarla, Acemlerle, İslam ümmetiyle Mushafların imlâsında birleşelim. İslam ülkelerinden gelen Mushaf taleplerine cevap verebirelim. Bu ülkelere gönderdiğimiz Mushaflar gümrüklerden geri gelmesin"

şeklinde geliştirdiğimiz tez üzerine, 1985'te Resm-i Osmânî diye itibar edilen imlâ ile bir Mushaf yazdırmıştık. Bizim harekeleme tarzımıza göre de harekelenen bu Mushaftan 30 bin adet basılıp dağıtılmış ve kimse de bunun imlâsının Resm-i Osmânî mi yoksa Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605) imlâsı mı olduğunun farkına bile varmamıştı. Geçtiğimiz yıllarda aynı Mushaf tekrar yayımlandı. Diyanet'in hâlen de her iki imlâ ile yazılmış Mushafları onaylıyor olması memnuniyet verici olmakla birlikte bu anayasal kurumun Aliyyü'l-Kârî imlâsı ile yazılanlardan vazgeçme eğilimine girmesi beklentilerimiz arasındadır. İslam ümmetinin hiç olmazsa Mushaf imlâsında birliğini sağlamak üzere, herhangi bir temele dayanmayan ve içinde tutarsızlık ve ilkesizliği de barındıran Aliyyü'l-Kârî imlâsından artık tamamen vazgeçilmesinde kanaatimce zaruret vardır.

Bu vesile ile şahsen bir itirafta bulunmam gerekiyor. Ben Mushaf yazımında, Arap olmayan okuyuculara kolaylık olsun diye elif vs. ilâvelerin ilk defa Aliyyü'l-Kârî tarafından yapıldığını ve bunun Türk-Osmanlı coğrafyası ile sınırlı olduğunu düşünürdüm. Son dönemlerde elime geçen bir Mushaf nüshası, yanıldığımı ve Aliyyü'l-Kârî'den asırlarca önce Mushaflarda imlâ disiplininin bozulduğunu, Resm-i Osmânî'ye aykırı imlâ örneklerinin Mushaflarda bol bol mevcut olduğunu gösterdi. 353 (964) yılında, muhtemelen bir Acem hattat tarafından Taberistan bölgesinde yazılmış olan ve incelemem için Cidde'den birkaç sayfası gönderilen bir Mushaf'ta, Aliyyü'l-Kârî imlâsından çok daha fazla keyfi imlâ örnekleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Geçen senelerde Kahire'de Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de yetkililerin en eski Mushaflardan biri diye gösterdikleri bir el yazması Mushafta gördüklerim ise benim için daha da şaşırtıcı olmuştur. Demek ki mezhep imamı Mâlik b. Enes ve Ahmed b. Hanbel gibi zevâtın Resm-i Osmânî'ye muhalefetin caiz olup olmadığını tartıştıkları dönemlerden itibaren Mushaflarda bu işin disiplini bozulmaya başlamış, Müslümanlar Hz. Osman'ın emaneti olan ilk Mushafları koruyamadıkları gibi, âlimlerin üzerinde hassasiyet gösterdikleri imlâ konusunda da duyarlılık gösterememişlerdir.

Şimdi bütün bu söylediklerimizden sonra gerek "Resm-i Osmânî" üzerinde hassasiyet gösteren Arap kardeşlerimize gerekse bütün ilgili kişi ve kuruluşlara belirtmek isteriz ki: "Resm-i Osmânî" olarak itibar edilen imlâ, sağlam temellere oturmamaktadır.

Çünkü:

- Hz. Osman'ın Mushaflarından herhangi biri elimizde değildir.

· Hz. Osman'ın Mushaflarındaki imlâyı bizzat inceleyerek tespitlerini bize nakleden herhangi bir kaynak yoktur.

· Hz. Osman'ın Mushaflarındaki imlâyı bize naleden kaynakların dayanakları bazı rivayetlerden ibaret olması yanında bu kaynaklar Kur'an'daki her kelimenin nasıl yazıldığı sorusuna tam olarak cevap verememektedir.

O halde:

· İslam ümmetinin mukaddes kitaplarının imlâsında birleşmelerine olan zaruret ortadadır.

· Hz. Osman'ın Mushafları elimizde değilse de İslam'ın birinci veya ikinci asrından günümüze ulaşan Mushaflardan bazıları günümüze ulaşmıştır. Bunlardan Hz. Osman'a nispet edilen Topkapı, Taşkent, Kahire (el-Meşhedü'l-Hüseynî) Mushaflarıyla Türk ve İslam Eserleri Müzesi Mushafı, kezâ San'â'da bulunan ve Hz. Ali'ye nispet edilen Mushaf tahkikli olarak neşredilmiştir. Hz. Osman'ın Mushaflarındaki imlâyı bize nakleden eserlerin dayanaklarından biri de gördükleri eski Mushaf nüshaları değil midir? Dâni ve Ebû Dâvûd kitaplarını yazarken –ne kadar eski oldukları dahi bilinmeyen– bu Mushaflardan faydalandıklarına göre İslam'ın ilk veya ikinci asrından bize gelen bu Mushaflardan da bizim yararlanmamıza ve bu konuda çalışma yapmamıza herhangi bir engel yoktur. Bunu yaparken elbette Dâni'nin ve Ebû Dâvûd'un bize getirdikleri rivayetler de dikkate alınacak, böylece "Resm-i Osmânî"ye daha yakın, bizi ashâbın imlâsına daha çok yaklaştıracak bir imlâyı yakalamak mümkün olacaktır.

· Bunu gerçekleştirmek üzere uluslararası nitelikte uzman bir heyet birkaç ay çalışmalı, yüzde yüz olmasa da ashâbın emanetine bizi daha da yaklaştıracak bu imlâda (Resm-i Osmânî'de) bütün İslam ümmetinin birleşmesi yoluna gidilmelidir.

· Hattatlarımız hünerli kalemleriyle bundan böyle Resm-i Osmânî'ye aykırı Mushaf yazmaktan vazgeçmeli, sözünü ettiğim uluslararası nitelikte bir çalışma yapılmasa da Resm-i Osmânî olarak itibar edilen imlâda ısrarcı olmalıdır. Birliği sağlamanın başka bir yolu yoktur.

· Diyanet İşleri Başkanlığı Mushaf imlâsı konusunda İslam ülkeleriyle birlikte hareket etmeye özen göstermelidir.

Son olarak şu da belirtilmelidir ki, Mushaflarda imlâ farklılığının, Yüce Kitab'ın mevsûkiyeti (güvenilirliği) konusu ile bir ilgisi yoktur. Yani bu farklılıkların farklı manalara yol açtığı elbette söz konusu değildir. O

mukaddes metin Resm-i Osmânî ile de yazılsa, bu konuda Aliyyü'l-Kârî veya başka bir hattatın tercihin de uyulsa mana aynı olacaktır.

Kaynakça

- Bâkılânî, Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib, *el-İntisârî'l-Kur'an* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1407/1986, (Beyazıt Devlet Kütüphanesi [Kara Mustafa Paşa], nr. 6'da kayıtlı yazma nüshadan tıpkıbasım.)
- Belâzûrî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-Büldân*, (nşr. Rıdvân Muhammed Rıdvân), Beyrut 1398/1978.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Şu'abü'l-İmân*, (nşr. Ebû Hâcer Muhammed Said Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1410/1990.
- Çetin, Abdurrahman, "Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1994, X, 119.
- a. mlf., "Dâni", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1993, VIII, 459-460.
- Dâni, Ebû Amr Osman b. Said, *el-Muhkem fî Nakli'l-Mesâhif*, (nşr. İzzet Hasan), Dimaşk 1379/1960.
- a. mlf., *el-Muknî' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi'l-Emsâr*, (nşr. Muhammed Ahmed Dehmân), Dimaşk 1359/1940.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Necâh, *Muhtasarü't-Tebyîn li Hicâit-Tenzil*, (nşr. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şirşâl), Medine 1423/2002.
- Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1993.
- İbn Abdilber, Ömer b. Yûsuf en-Nemerî, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (İbn Hacer'in el-İsâbe'si içinde), Kahire 1328.
- İbn Ebî Dâvûd, Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (nşr. Arthur Jeffery), Kahire 1355/1936.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddimetü İbni Haldûn*, (nşr. Derviş el-Cüveydi), Beyrut 1416/1996.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Kesir, *Fedâilü'l-Kur'an*, Beyrut 1385/1966.
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezirî, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Kahire 1393/1973.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Dimaşk 1380/1960.
- Mecelletü'l-Ezher, VII/1, Kahire 1355/1936.
- İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire ts. (Matba'atü'l-İstikâme)
- Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf'an Hakâiki Gavâmidit-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, Beyrut 1366/1947.
- Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Kahire 1376/1957.